

עידית שפרן גיטלמן

שילוב נשים בצה"ל

בראי פקודת השירות המשותף

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

מחקר
מדיניות
143

צה"ל
והחברה
הישראלית

תקציר

בשנים האחרונות מתרחשים בצה"ל בעת ובעונה אחת שני תהליכי עומק - הרחבת שירות הנשים ועלייה במספרם של חיילים בני המגזר הדתי הלאומי, המתגייסים ליחידות הליבה ומשתלבים בתפקידי קצונה. התרחשותם המקבילה של שני תהליכים אלו הובילה למחלוקת חברתית-ערכית סביב סוגיית השירות המשותף.

מאז פסיקת בג"ץ בעניין אליס מילר נפתחו בהדרגה יחידות בצה"ל לשירות נשים, ובכללן גם יחידות לוחמות או יחידות שנתפסו מסורתית כ"גבריות", וכיום כ-85% מיחידות צה"ל פתוחות לשירות של חיילות.

כמעט במקביל לתהליך זה, בני הציונות הדתית הולכים ותופסים מקום מרכזי בצה"ל. אף שהצבא נמנע מלספק נתונים מדויקים על היקף ואופי ההשתלבות של דתיים לאומיים, לפי מספרים חלקיים שדובר צה"ל מסר לאמצעי התקשורת, היקף זה הולך ומתרחב. כך למשל פורסם שכ-40% ממסיימי קורס קציני חי"ר בשנת 2016 השתייכו למגזר הדתי הלאומי.

שירות משותף עם חיילות מציב לעיתים אתגרים בפני חיילים שמקפידים על הגבלות הלכתיות של צניעות והפרדה בין המינים. התבססותם של שני התהליכים המדוברים הובילה אפוא להתנגשות בלתי נמנעת בין הצדדים.

הדיון בסוגיה נעשה סוער במיוחד לאחר שצה"ל הודיע בספטמבר 2016 על ניסוחה של פקודת השירות המשותף (פקודת מטכ"ל 33.0207). פקודה זו החליפה את פקודת השילוב הראוי ונועדה להסדיר את שירותם של חיילים דתיים לצד נשים. ההחלטה לעדכן את הפקודה התקבלה בין היתר בעקבות הצטרות של תלונות מצד חיילות על פרשנות מחמירה של פקודת השילוב הראוי, שהובילה ליחס מדייר ופוגעני כלפיהן.

עם פרסומה, הפקודה החדשה עוררה התנגדות עזה משני צידי המתרחס. גורמים דתיים ראו בה פקודה פוגענית שמבטאת כניעה לסדר יום ליברלי ופמיניסטי קיצוני. מנגד, ארגוני נשים וארגוני חברה אחרים טענו כי הפקודה מוסיפה להפלות נשים, מאחר שהיא שמה דגש מופרז על ענייני צניעות והפרדה, ואין בה מנגנון הגנה על נשים מפני אפליה. לאחר תהליך ארוך, שכלל פגישות של נציגי הצדדים במטכ"ל ולווה בסערה ציבורית ובחשיפה רבה בתקשורת, עודכנה הפקודה באופן סופי בדצמבר 2017.

אף שפקודת השירות המשותף אינה עוסקת כלל בשאלה של הרחבת השירות לנשים בצה"ל ובסוגיות הכרוכות בה, המאבק סביבה התקבע כמאבק אידאולוגי בין עמדות שמרניות-דתיות, המבקשות להגביל את שירות הנשים בצה"ל ולשמר נורמות ערכיות מסורתיות בצבא, לבין תפיסות עולם ליברליות-פמיניסטיות, הראות בעקרון השוויון ערך דמוקרטי עליון שעל הצבא לנהוג לאורו.

1. מעורבות ארגונים אזרחיים. תהליך העדכון של פקודת השירות המשותף חשף קשיים הקשורים למעורבותם של ארגונים אזרחיים בהליך פנים-צבאי. למשל, הפיכת הגורמים האזרחיים לשחקנים ראשיים בהתנהלות מול המטכ"ל על חשבון הגורמים הפנים-צבאיים, גם כמקור לפתרון בעיות והעלאת קשיים של החיילות והחיילים המשרתים; חוסר איזון בגישה של הגורמים האזרחיים השונים למוקדי קבלת ההחלטות; ובעיית הייצוג – כמי שנתפסים כמייצגי הקבוצה, הרבנים לאו דווקא ייצגו נאמנה את רצונם של הפרטים בה. כך, לעיתים הרבנים התעקשו על הקפדות הלכתיות שהחיילים הדתיים עצמם אינם רואים בהן הכרח. בעיות אלו מעלות את הצורך **לעגן הליך שבו גופים אזרחיים פועלים באמצעות היחידות הצבאיות ובשיתוף פעולה עמו.**

2. קביעת סטנדרט הלכתי שיאפשר לכלל החיילים שירות שאינו פוגעני וייתן מענה לצרכים האמיתיים העולים מהשטח. על צה"ל להגדיר מרחבים שבהם יתאפשר לחיילים לנהוג על פי נורמה הלכתית מקובלת (למשל הפרדה במגורים), אבל להימנע מהרחבה זוחלת של החלת ההפרדה על מרחבים שאין בעניינם הכרח הלכתי (למשל חדר האוכל).

3. מרוח פקודת השירות המשותף עולה כי מי שפעילות כלשהי בעייתית עבורו, הוא זה שיימנע ממנה, כלומר החייל הדתי יימנע מהפעילות והחיילת לא תודר ממנה. אלא שדרושה אמירה מפורשת בפקודה הקובעת כי חיילות לא יודרו מפעילות בגין השתתפות של חיילים דתיים.

4. לפי סעיף 55 לפקודת השירות המשותף, פניות של גורמים אזרחיים או צבאיים בנושא השירות המשותף יטופלו בידי קצין פניות הציבור, ואילו סוגיות הלכתיות הנוגעות לשירות זה יטופלו בידי הרבנות הצבאית. יש להוסיף סעיף מקביל שיקבע כי "בסוגיות מגדריות הנוגעות לשירות המשותף תטפל יחידת היוהל"ם (יועצת הרמטכ"ל לענייני מגדר) בתיאום עם הגורמים האמונים על יישום הפקודה".

5. יצירת מערכי שיעור ברורים שיעסקו באופן שבו על המפקדים ליישם את פקודת השירות המשותף ולהטמיע אותה בשטח, בדגש על הימנעות מהפרדה במקום שבו היא אינה הכרחית.

6. חיזוק הרבנות הצבאית והפיכתה לגוף בריסמכא. מטרת מהלך זה היא לצמצם את המצב שבו חיילים דתיים פונים ל"רבני בית" ולגופים חיצוניים לצה"ל כאשר הם נתקלים בקשיים הלכתיים בשירותם. כדי להפוך את הרבנות לגורם מוערך ובעל סמכות בקרב החיילים הדתיים, רצוי לבסס קשר בין רבני המכינות ושיבות ההסדר לבין הרבנים הצבאיים.

7. חיזוק יחידת היוה"ל"ם. הטמעת הנורמה שתלונות הנושאות אופי מגדרי מטופלות דרך יחידת היוה"ל"ם. פנייה לארגוני חברה אזרחית תיעשה רק לאחר מיצוי ההליכים בתוך הצבא.

8. הטמעת נורמה המשווה בין הגנה על ערכים דתיים לבין הגנה על ערכים ליברליים. על פי נורמה זו, חיילים וחיילות חילונים לא יידרשו להתחשב ברגשות של חיילים דתיים באופן הכרוך בהתפשרות על ערכים ליברליים.

9. החלה שווינוית של כללי השירות המשותף. למשל, הקפדה על הנחיה אחידה בעניין כללי הלבוש.

10. עריכת דוח תקופתי. לקראת כינוסה של כל ועדת שירות משותף ייכתב דוח מעקב שיסכם את מצב השירות המשותף בשטח ויכלול בחינה של התלונות שהוגשו, עמידה ביעדי השירות המשותף, הכשרת הבסיסים לקליטת נשים וכדומה.

11. פתיחת כלל התפקידים בצה"ל לשירות נשים וקביעת רף קבלה מקצועי ליחידות, לפי העיקרון שקבעה ועדת שגב - "האדם הנכון במקום הנכון".

תהליך העדכון של פקודת השירות המשותף מלמד על ניסיון לפתור את המתח האמור באופן ממלכתי ככל האפשר, מתוך דיאלוג עם נציגיהם האזרחיים של החיילים והחיילות. התבטאויות מפקדי הצבא הבכירים משקפות עמדת מוצא שמבקשת לשמור את צה"ל מחוץ למחלוקות הפוליטיות ואף לחסן אותו מפני חדירת שסעים חברתיים. ואולם נראה שכל עוד מודל צבא העם מוסיף להיות המודל שעליו בנוי הצבא, לא ניתן למנוע מסוגיות חברתיות, פוליטיות או ערכיות לחלחל לתוכו.

התחלונה
בשורה

לפקודה על המודעות

מסקר שערכה התוכנית לביטחון ודמוקרטיה במכון הישראלי לדמוקרטיה, בשיתוף מרכז גוטמן לסקרים ודעת קהל, בפברואר 2019, בקרב 500 חיילות וחיילים בשירות צבאי או כאלה שהשתחררו לאחרונה (30% בשירות צבאי, 23% השתחררו בשנה האחרונה, 15% השתחררו לפני שנה עד שנתיים, 23% השתחררו לפני שנתיים, 9% השתחררו לפני שלוש שנים), עולה כי:

73% מהמרווינים לא הכירו את הפקודה (43% מהמשיבים לא שמעו עליה מעולם, ומעל 30% שמעו - אך לא עברו הדרכה מסודרת בעניינה). רק 16% השיבו שהם מכירים אותה היטב.

שתיים שלוש, הקשב!

81.5% מהחיילים הדתיים (גברים) מסכימים ששירות משותף לנשים וגברים ביחידות לוחמות יוצר קושי בהתנהלות היום-יומית.

**קשה באימונים,
קשה בקרב**

52% מהמרווינים לא נתקלו מעולם במקרה שבו נאסר על חיילות לשהות באזורים מסוימים בבסיס בשל הימצאות חיילים דתיים; 28% העידו כי הדבר קרה "לפעמים" עד "לעיתים קרובות".

**שלושים שניות -
טוס!**

53% מהחיילות החילוניות העידו כי בתדירות גבוהה (לעיתים קרובות/תמיד) נאסר על חיילות להתלבש בבגד שהותר לחיילים.

**אין לא יכול,
יש לא יכולה**

52% מכלל המשיבים סברו כי המפקדים ביחידות מתחשבים באופן מאוזן בצורכי שתי הקבוצות (56% בקרב החיילים הדתיים ו-47% בקרב החיילות החילוניות).

המפקד אינו טועה

39% מכלל המשיבים סבורים שצה"ל מתחשב באופן שווה בצורכי שתי הקבוצות (47% מהחיילים הדתיים ו-29% מהחיילות החילוניות). החיילים החילונים נטו להסכים עם החיילות החילוניות וסברו כי הצבא נוטה להעדיף את הצרכים של החיילים הדתיים (44% מהגברים ו-51% מהנשים); לעומת מי שסברו שהוא מעדיף את הצרכים של החיילות (1% מקרב החיילות החילוניות, 5% בקרב החיילים החילונים, 25% בקרב החיילים הדתיים).

**עד מתי -
דת ומדינה!?**

48% מהחיילות מרגישות שכדי לזכות בהערכת המפקדים והחיילים הן צריכות להוכיח כל הזמן שהן טובות יותר מגברים, לעומת 35% מהחיילים המסכימים עם היגד זה (26% מקרב החיילים הדתיים, 37% מהחיילים החילונים).

**חיילת!
הוכיחי את עצמך**

מהסקר עולה כי נדרשת עבודת יישום משמעותית של העקרונות המעוגנים בפקודה, שכן נראה כי היא עדיין נתונה לפרשנות רחבה מדי שמובילה לסטייה מעקרונות אלו. אף שהצבא מטפל באופן יעיל בהיבטים הטכניים של השירות המשותף, מוסיפים להתקיים מתחים על רקע אידאולוגי, והצדדים נותרים מבוצרים בעמדותיהם ועיוורים לפוגענות כלפי האחר. במצב כזה יש חשש תמידי מהתלקחות של המחלוקת. מציאות כזאת מתקיימת בין היתר היות שפקודת השירות המשותף מספקת פתרונות נקודתיים, אך הצבא אינו מטפל בבעיית היסוד ואינו מציג הסדרה ערכית ברורה של האיזון הראוי בין האינטרסים השונים. ואולם ייתכן בהחלט שהסדרה כזאת אינה צריכה להיות מונחת לפתחו של הדרג הצבאי וראוי שתטופל ברמה המדינית.

ד"ר עידית שפרן גיטלמן היא חוקרת בתוכנית לביטחון ודמוקרטיה ע"ש אמוון ליפקין-שחק במכון הישראלי לדמוקרטיה. תחומי המומחיות שלה הם יחסי צבא-חברה, פילוסופיה של המוסר, פילוסופיה פוליטית ומוסר וחוק במלחמה.

מחקר המדיניות רואה אור הודות לתרומתה הנדיבה של קרן פרנקל
(The Frankel Foundation).

